VĚSTNÍK

Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV

č. 2

1963

alebo iné). Na jednu ovcu boli povinní priniesť 1 kg chleba a 2 kg zemiakov. Múku, slaninu, mäso kupoval i salašník za peniaze z odpredaného syra. Syr sa chodil brávať pravidelne v sobotu alebo v nedeľu. Nosili ho zabalený v ľanovej plachte a položený v koši na chrbte. Syr sa vážil na funty na *mincieri*. Mincier sa pri vážení zavesí na *žrď* a na kolík sa zavesí plachta *vážnica* so syrom. Vážnica je robená z ľanového alebo zrebného plátna a má uši *frumbie*. Na mincieri sa dalo odvážiť až 100 kg.

Výroba žinčice. *Levárka*, mlieko, ktoré zostane po zberaní syra alebo otláčaní oštiepkov, sa naleje do veľkého kotla, ktorý musí byť dobre umytý, kotol sa zavesí nad vatru na *kumhár*. Pred odváraním žinčice sa na vatru dobre priloží, aby levárka rýchlo zovrela. Polená sa nakladú do mriežky pekne na široko, aby bol rovnaký oheň pod celým kotlom. Levárka hneď, ako sa dá nad oheň, musí sa miešať, a to *ohrablom*, ktoré je robené z javora alebo jaseňa a je 1,30 m dlhé. Levárka sa mieša dovtedy, kým nezačne *urdiť*, vtedy sa hneď musí *zahartovať*, odstaviť. Aby sa *levárka* rýchlo zahartovala a aby sa usadil lepší *vršok*, zalieva sa, len čo sa začne variť, *otekom* zo syra. Urda, ktorá sa usadí navrchu, sa berie do putery varechou *naberačkou*, ktorá je robená z jedného kusa lipového dreva.

V putere sa potom trepe trepákom, pokiaľ nie je žinčica hladká. Ďalej sa *prelieva* varechou, aby čím skôr vychladla. Teraz už možno hovoriť o sladkej žinčici, ktorá sa môže piť. Putera so sladkou žinčicou sa odloží, aby žinčica vychladla, potom sa vyleje do šafľa a pri druhom dojení sa zo šafľa vyleje do putery s kyslou žinčicou, ktorá stojí v komore. Šafle robili debnári z Hýb alebo Kráľovej Lehoty.

Žinčica sa pije z črpákov, ktoré bývajú robené z jedného kusa javorového dreva, robil si ich sám bača a boli jeho majetkom. V súčasnosti mali v kolibe 5 črpákov, všetky rovnakej veľkosti a mali i rovnako vyrezávané rúčky.

To, čo zostane v kotli po zobratí mastného vršku, sa volá *zvarnica* alebo *psiarka*, tou sa kŕmia ošípané i psi. Na jednu ovcu sa voľakedy dostávalo za oboňu alebo za šúfik žinčice. Žinčicu nosili dolu ženy v oboňách, zabalených v *plachtičkách*, pričom oboňa musela byť štopľom hore, aby štopeľ nevyrazilo, a plachtičky nosili ženy uviazané na chrbte. Pre žinčicu sa však chodilo len na jar a na jeseň, keď bol salaš bližšie.

Výroba ovčieho masla. Maslo sa robí zo sladkej urdy. Nechá sa trochu povariť a pritom sa stále mieša, potom sa urda zoberie do hrudianky a dá sa ocediť. Nechávajú sa aj štyri pôdoje, ktoré sa dajú do putery. V putere sa urda rukami mrví na drobné kúsky, podleje sa zvarnicou a potom sa začne trepákom mútiť. Keď sa múti maslo z kyslej žinčice, totiž z vršku, ktorý sa na nej usadí, tiež sa vezme do putery, pomocou zvarnice sa rozriedi a zmúti. Maslo zo sladkej žinčice sa používa i na jedenie, maslo z kyslej na mastenie obuvi a zvoncov.

Výroba bryndze. Odkrojí sa z dobre kyslého syra, pomrví sa v rukách, posolí a už je hotová bryndza. Bryndzu nerobili do zásoby, robili ju len vtedy, keď potrebovali na halušky. Keď sa robí bryndza doma do zásoby na zimu, nabíja sa do *štvrtiek*.

Výroba pareníc. Určitá dávka kyslého syra sa odoberie z hrudy, zakrúti sa do handry a nechá sa kysnúť za vatrou. Musí sa dozerať, aby neprekysla. Keď sa už syr ťahá, dajú sa robiť parenice. Syr sa nareže na kúsky a v kúskoch sa preťahuje v teplej vode, potom sa vyťahuje na doskách 5 m dlhých. Vytiahnutý syr sa zatáča z dvoch koncov a potom zabalí vrkôčkami upletenými z tej istej hmoty.

PŘÍSPĚVKY DOPISOVATELŮ

Vratislav Bělík

ÚVODNICE V OKOLÍ TŘEBÍČE

Pokud jsem mohl zjistit, mělo oblečení žen u příležitosti úvodu své osobité znaky. Vždy to bylo oblečení velmi důstojné, slavnostní. Ať to bylo k úvodu, kdy matka jde do kostela se svým novorozenětem v doprovodu jiných matek, které ji uctily úvodní výslužkou, čili „přinesly jí do kouta“, nebo ať to bylo při tzv. slavném úvodu.

Právě k tomuto obřadu, kterým se uvádí nevěsta hned po oddavkách mezi vdané ženy, strojí se vdané ženy do nejbohatšího, nejnákladnějšího a nejdůstojnějšího šatu vůbec. Tyto ženy, zv. *úvodnice,* oblékají šerkovou nebo vlněnou sukni *zelenici* a černé soukenné nebo sametové kabátky. Významnými částmi jejich oblečení jsou pak bílá vyšívaná zástěra a bílá vyšívaná *plína.* Na nohou mají bílé punčochy a černé střevíčky nebo „plinérové" šněrovací střevíce. Pod zelenici navlékají několik bílých *spodnic,* které si mladší z žen do tuha škrobí a říkají jim *škrobinky.*

Nevěsta přistupuje k oddavkám a pak i k úvodu tak, jak by jako dívka nikdy být ustrojena nemohla: v modré sukni, bílé vyšívané zástěře a rovněž v černém kabátku. Tak vážně a důstojně se totiž jinak oblékají jen vdané ženy na pohřeb. Hlavu však má nevěsta okrášlenu vínkem z červených pentlí a zeleným věnečkem. Jedinou pestrou barvou v oblečení nevěstině i úvodnic — jejích průvodkyň — byla tedy červeň nevěstiných pentlí. Jakmile je oddací výkon ukončen, přistupuje k nevěstě *stará svatby* (bývá to zpravidla kmotra) a přehazuje na ni odzadu novou, bíle vyšívanou a křížem přeloženou *plínu* tak, aby jí nezakryla věneček. V té chvíli přistoupí ještě také druhá *stará svatby* a pak obě přeloží přední cípy plíny nevěstě křížem přes život, aby jej takto symbolicky požehnaly. Pak již přicházejí ostatní vdané svatebčanky a nevěstu, vedenou oběma „starými svatby", uvádějí v průvodu se svící v ruce kolem oltáře.

Slavnost a důstojnost obřadu je vyjádřena i ve výrazu tváře úvodnic i v jejich vážné chůzi, při níž zachovávají stejný rytmus, takže se jejich zelenice stejně pohupují. Ruku se svící drží snad všechny také pod stejným úhlem; jednotné, jako by vyšlo z jedné formy, je i jejich zavití hlavy v bílé plíně, s cípy pod bradou zkříženými a zavázanými na temeni. Dojem z důstojného průvodu úvodnic — významného obřadu — je nezapomenutelný.

Ú v o d n í p l í n a je dvouloketní čtverec bílého tenkého plátna. Obvod má zdoben vyšívanými zuby nebo zoubky, doplňovanými více či méně ornamenty. Protože se překládá křížem (úhlopříčně), stačí, aby se vyšívaly jen tři její cípy. Jeden z nich bývá zdoben *velkou ružou* čili *na velký vzor,* dva postranní *malou ružou* čili *malým vzorem.* Vyšívání je dírkové a ploché, stonky jsou vyšity obnitkou, prostředky jsou mřížkovány buď prolamováním, pavoučkem, nebo jsou vykládány tylem s jemnými stehovými výplněmi.

Takovou *plínu* nosily ženy v neděli a ve svátek. Měly však i polosváteční plíny, které nebyly vyšíváním tak nákladné. Avšak *úvodní plínu,* kterou dostávala nevěsta jako svatební dar a vykonala v ní o své svatbě slavný úvod, měla každá žena jen jednu. Byla to rouška památná, posvěcená nejen slavným úvodem o svatbě, ale hlavně všemi úvody, které žena-matka vykonávala jak se svými dětmi, tak i jako *úvodnice* jiným ženám.

Zvláštností *úvodní plíny* na rozdíl od sváteční byla její o r n a m e n t i k a. Byla vzorově obohacena o tvary znázorňující radost a mateřské požehnání. Poněvadž jas pochází od slunce, je velká růže bohatá sluncovými květy: měsíčky, kopretinami, astrami, a to nejen ve formě jednoduché, ale i ve formě dvoj- i trojnásobné, aby snad toho milého slunečního jasu bylo v životě vždycky hojně. Mateřské požehnání života je zpodobňováno tvary zvanými *slepičky* a *husičky.* Jsou to rozmarýnové halouzky otazníkově zatočené a jsou vsazeny do rohů místo malých růží v bohatém ornamentálním rozvinutí. Snad kdysi byly obrazy slepice a husy, jako tvorů s požehnaným potomstvem, na svatebních a úvodních plínách, ale časem, který stále více a více zastíral jejich magický význam, zastřela stylizace jejich skutečný obraz.

Úvodní plíny se zachovaly jen velmi vzácně. Ženy si je žádaly do hrobu jako část oděvu, která byla nejcitověji spjata s jejich osobností a posvěcena vlastními úvody. Snad zůstaly jen po ženách, jejichž život nebyl dětmi požehnán.

Z a v í j e n í h l a v y p l í n o u. Hlava nevěsty je učesána nahladko s *drndólem* nad týlem. Do drdolu je vsazen shora krátký hřeben s dlouhými, širokými zuby a vysokým čelem. Přes účes se uvázal *na babku* černý kartounový šátek, květovaný na okraji červeně a bíle. Dříve to býval asi čepec. Na takto upravenou hlavu se položila teprve

Žena doprovázející nevěstu při úvodu ve vyšívané „úvodní plíně".

plína, přeložená úhlopříčně na malý cíp tak, aby roh s velkou růží šel přes záda, dva postranní cípy visely přes ramena a splývaly vpředu přes prsa. Tyto dva cípy (trojúhelníkové) upravovaly se velmi dovedně do záhybů, takže se jejich vyšívané okraje dostaly z loktů až na ramena a vytvořily dva obdélníkové pruhy a při jedné straně zůstal v celé formě vyšívaný okraj plíny. Tyto dva pruhy se na bradě zkřížily, obtáhly se přes uši a na temeni hlavy zavázaly. Volné vyšívané konce splývaly dolů tak, jak jim vázání určilo. Hřeben vsazený do drdolu vyznačoval na plíně dva růžky a na hlavě tvořil chocholku. Každá žena dovedla si zavíjet hlavu plínou sama, jen pro zdůraznění úvodu s vlastním dítětem zvala si na zavíjení hlavy jinou ženu, takže se zavíjení stalo určitým obřadem.

Ú v o d n í z á s t ě r a. Je to svatební zástěra nevěsty. Je pořizována z tenkého plátna o šířce půldruha lokte (120 cm), bohatě bíle vyšívána měla však vzor velkorysejší než plína. Ve vzorech shledáváme tvary v podobě královské koruny, rohů hojnosti a také i symbolů ženy. Na zachovaných zástěrách je dolní lem zkrášlený pásovým rostlinným vzorem, nad ním se řadí uvedené motivy v pěti, šesti i více kyticových skupinách a rovný okraj byl asi lemován krajkou.

Ve srovnání s plínami dává způsob vyšívání najevo, že zástěry nebývaly vždy prováděny domácími vyšívačkami. Podle ústního podání byly dvě zachované zástěry koupeny na jarmarku. (Velkomeziříčské a také domažlické muzeum mají ve svých sbírkách výšivky téhož slohu.)

V klínu této svatební zástěry nosila matka k úvodu všechny své děti a zúčastňovala se v ní jako úvodnice jak „úvodků“, tak i „slavných úvodů“ o svatbách.

Z e l e n i c e byla nejsvátečnější sukní. Šila se ze čtyř až šesti dílů (půlí) loketní šířky. *Zeleň'ce,* tak se sukním říkalo, byly šerkové nebo štofové, tj. vlněné. Lem zdobil modrý hedvábný tkaloun, na rubu se všíval tzv. plech z modrého soukénka nebo krizetu, aby sukně dole podložená pěkně držela splývavou formu. A poněvadž je zelená barva na světle choulostivá, přehazovaly si ženy zelenice přes hlavu nebo přes ramena, když v nich musily jít přes pole, aby jejich zeleň uchránily před sluncem.

I n f o r m á t o r k y. O obleku úvodnic dozvěděl jsem se dvakrát v ústním podání. To se událo, když jsem vyrůstal (asi v l. 1916—18), a to při náhodném vyprávění babičky Matyldy Kočové (nar. 1848) o bláznivé Burešce. Mezi jinými událostmi babička o ní říkala, že si Bureška dovolila při svatbě Šmahlovy dcery, která byla jako nevěsta v závoji po pansku oblečená a všechny svatebčanky v kloboucích, připojit se k slavnému úvodu ve svém selském sprostém oblečení; prý „jako přízeň“. Byla v plíně, zelené sukni a bílé zástěře — to přece takovou nóbl panskou svatbu musilo urážet. „Sloty“ (děvčata), mezi nimiž byla i Matylda, které vlezly do kostela na zvídanou, začaly se pošťuchovat a usmívat se, když viděly Burešku mezi paničkami. Bureška se vší důstojností úvodnice, když to zpozorovala, domnívala se, že se sloty usmívají, jak jí to v tom panském úvodu svědčí, a proto všechna blažená na děvčata jen pomrkávala. To se událo v Rouchovanech asi r. 1860. Podruhé jsem se dozvěděl o úvodnicích od babičky Marie Kavkové (nar. 1852) v D. Dubňanech. Bylo to o několik roků později, když jsem jí náhodou vyprávěl příběh o staré Burešce. Babička se hned chytila těch zelenic *(zeleň'c)* a bílé plíny. Vyprávěla o *úvodních plínách* jako o zvláštních plínách, které jsou vyšívány „slepičkami a husičkami“. Také vyprávěla o tom, jak si maminka zvávala jednu ženskou na zavití hlavy, když se chystala s vlastním dítětem k úvodu, aby prý to bylo „jako svátečnější“.

Při této příležitosti zmínila se babička Kavková nejen o vzácnosti zelenic, ale také o tom, že ženy oblékaly také žluté sukně *žlutice, žlotěce, žloťke.* Tehdy jsem měl ještě málo národopisných znalostí, protože jsem byl hodně mlád a neuměl jsem se proto ani na mnohé ptát. Tak význam „žlutic“ zůstal nepoznán. Škoda, dalo by se to srovnávat se žlutými šerkami litomyšlskými, se žlutými sukněmi svatebních družiček na moravském Podluží i se žlutými sukněmi horňáckými.

Matylda Kočová i Marie Kavková vídaly své matky strojit se jako *úvodnice,* ale ony samy už se tak neoblékaly.